

Branczeiz Anna

A felszabadított Csáth

Szajbély Mihály: Csáth Géza élete és munkái.
Régimódi monográfia

„A Csáth-életmű befogadástörténetén végigtekintve jól látszik, hogy az értelmezésekben mennyire összeforr a szerző élete és műve. Mintha Csáth életművéről nem is lehetne másképp beszélni, csak megidézve legendává, mitikussá növesztett életét”¹ – írja szentenciózusan Z. Varga Zoltán Csáth Géza munkáinak recepciójáról. Évtizedekig hallgatás övezte az életművet,² ezért lehet, hogy a Csáth-anyag szisztematikus feldolgozása olyan sokat várhatott magára: csak az 1960-as és az 1980-as évek végétől fordult az érdeklődés Csáth felé,³ ekkor jelentek meg Dér Zoltán munkái⁴ és Szajbély Mihály első Csáth-monográfiája is.⁵ Szajbély legújabb, Csáth életművét taglaló 2019-es monográfiája az 1989-es munkájához képest nem dolgozik más alapállásokkal: annak folytatásaként, bővített kiadásaként értékelhető. A szerző reflektál azokra a kultúr- és irodalomtörténeti fejleményekre, amelyek az azóta eltelt húsz évben alakították és gazdagították a Csáth-recepciót. Szajbély filológusi pontossággal és részletességgel dolgozza fel tárgyát: erről tanúskodik a terjedelmes jegyzetapparátus, a felhasznált tényadatok sokasága is. Mindemellett a monográfus számot vet a novellák keletkezéstörténetével és a variánsokat is bevonja elemzéseinek látókörébe.

Szajbély tehát precíz, szisztematikus, gondosan felépített munkát ad az olvasó kezébe, egyszersmind izgalmas, olvasmányos stílusban teszi mindezt. Csáth életét és munkásságát nem zártan, hanem – mint azt a kötet címe is jelzi – társadalmi, kulturális összefüggések, életrajzi események keresttüzében tárgyalja. A szerző arra vállalkozik, hogy az életutat az életmű részévé, „pszeudo-énregénnyé” (15.) olvassa, és *vice versa*. „[V]állalnunk kell ennek inverzét is: [Csáth] minden, kifejezett művészi megnyilvánulása mögött személyes élményt, önvallomást, azaz potenciális életrajzi forrást kell látnunk.” (16.) Szajbély meglátásai, miszerint az értelmezésekben reflektáltan helyet kaphatnak az életrajz

1 Z. VARGA Zoltán, *Az írói véna. Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről* = Uő., *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, Bp., Balassi, 46–76.

2 Uo., 47.

3 Uo., 48.

4 A következő munkákra lehet itt hivatkozni: DÉR Zoltán, *Az árny zarándoka. Csáth Géza emléke*, Szabadka, Szabadkai Munkásegyletem, 1969; DÉR Zoltán, *Csáth Géza. Bibliográfia*, Újvidék, Forum, 1977; DÉR Zoltán, *Ikercsillagok. Tanulmányok, kritikák, dokumentumok*, Újvidék, Forum, 1980.

5 SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza*, Bp. Gondolat, 1989.

eseményei, személyes élmények is, sok tekintetben Mekis D. János gondolatait idézik.⁶ Ugyanakkor hiába a nagystílus utalás Luhmann koncepciójára, a posztmodern történetelméletre, Szajbély vállalkozása aligha több, mint „régimódi”, pozitivistá szemléletű, az élet-mű-kor logikáját követő (kritikai) életrajz. Ez a műfaj – mint arra Schein Gábor rámutat – alkalmas elbeszélésformának bizonyul, ha a cél annak megmutatása, hogy „[...] egy ember élete sohasem egyetlen emberé, minden pillanata érintkezések, kapcsolatok, funkciók metszéspontja, és maga az alkotó életműve is metszéspontokon keletkezik”.⁷ Szajbély megközelítésének módszertana tehát nem nevezhető újszerűnek, munkájának erénye sokkal inkább abban rejlik, hogy jelentős mennyiségű háttéranyagot mozgat meg, és ezzel árnyalja a Csáthról és munkáiról kialakított képet. Noha vállaltan nem célja, hogy lerombolja a kultuszt, az író óvező legendákat, azzal, hogy pótolja a Csáth-kép hiányzó mozaikdarabjait, mégis ezt teszi. A kötet fejezetei ugyanis Csáth életének minden apró mozzanatát érintik, ezzel – miként Nagy Hilda fogalmaz recenziojában – Szajbély „[...] rámutat a mitikus szerző emberi esendőseire, mentális monstremának toxikus jeleire, amelyek nem elrettentő elemek, hanem természetes velejárók”.⁸

Ezzel összefüggésben Szajbély olyan kényes témákat is érint, mint Csáth antiszemitizmusának kérdése. Igyekszik árnyalni a képet, több szempontból megvilágítani a helyzetet. „[K]iskamaszként [...] Csáth] hitelt adott mindannak, ami az asztali társalgások során elhangzott” (51.) – írja a szerző, majd néhány oldallal később Karády Viktor szarkasztikus megjegyzését idézi, miszerint Csáth „[...] nem igazán volt antiszemita, hiszen nem utálta jobban a zsidókat, mint ahogy ez jó társaságban szokásos”.⁹ Szajbély szerint Csáth szalon-antiszemitizmusába „[...] még az is belefért, hogy egyetemista kivagyiságból, első budapesti hónapos szobájában az Egy szem dió, két szem dió kezdetű nótát énekelje barátaival, a zsidó lakástulajdonosok bosszantására”. (55.) Miközben a monográfus felmenti az ifjú Csáth Gézát, azt elismeri, hogy „[...] feleségével szembeni, tragédiához vezető kóros gyanakvásában része lehetett az asszony zsidó származásának is”. (Uo.) Szajbély érezhetően elkötelezett tárgya iránt, lelkesült-ségéről a személyeskedő író olykor pszichologizálásba hajló történetmesélés is tanúbizonyságot tesz. Többször is találkozunk olyan megfogalmazásokkal, mint például: „Talán e jól sikerült nap [egy 1897. július 22-i palicsi kirándulás – B. A.] is hozzájárult, hogy július végén kibérelték a Vetro-villát, és a nyár hátralévő részét itt töltötték. Ekkor tanult meg úszni” (36.); és: „A fővárossal való ismerkedés kétnapos eufóriát jelentett a kisdiák számára” (90.); illetve: „Nem volt kuporgató típus, nem biztonságra vágyott elsősorban, hanem nagystílusú, előkelő életre.” (291.) A Csáth antiszemitizmusának kérdését tisztázó rész kapcsán ennek

6 MEKIS D. JÁNOS, *Vers és kontextus*, Pécs, Pro Pannonia 2014, 7–8.; MEKIS D. JÁNOS, *Auctor ante portas. Személyes irodalom, epikai hagyomány*, Bp., Gondolat Kiadó, 2015, 9.; illetve hasonló kérdésekről lásd még: ANTOINE COMPAGNON, *Az elmélet démona. Irodalom és józan ész*, ford. JENEY ÉVA, Pozsony, Kalligram, 2006, 89–90.

7 SCHEIN GÁBOR, *Az életrajzok visszatérése?*, Jelenkor 2008/9., 965–974., 972.

8 NAGY HILDA, *Szerző + szöveg = szimbiózis (Szajbély Mihály: Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia. Magvető Kiadó, 2019)*, Műút Online, <https://www.muut.hu/archivum/33705> (utolsó letöltés ideje: 2020. április 25.).

9 Lengyel András idézi Karády Viktor személyes közlését, aki a következőképpen folytatja gondolatmenetét: „A lényeg inkább az, hogy a keresztény úri osztályban szocializálódó fiatalok számára még a legasszimiláltabb, elmagyarosodott zsidó is valahol radikálisan más, azaz elsősorban zsidó. Ezt nem hinném, hogy antiszemitizmusnak kell feltétlenül minősíteni, de a csoportközi távolság bensőséges, magától értetődő tudatának mindenképpen.” LENGYEL ANDRÁS: *Csáth Géza kamaszkori antiszemitizmusáról*, *Tiszatáj* 2015/6., 77–91., 91. Internet: <http://tiszatajonline.hu/?p=92953> (az utolsó elérés ideje: 2020. április 25.).

fényében joggal merülhet fel a gyanú, hogy az irodalomtörténész ebben az esetben is kissé részrehajló. Lehet felmentőleg beszélni egy ember antiszemitizmusáról, ha az végül tragédiába torkollik? Talán mégis egyetérthetünk Lengyel Andrással, akit egyébként – fenntartásokkal – Szajbély is idéz. *„Egy ilyen praxis [a fiatalkori antiszemitizmus] ugyanis olyan individuális meghatározottságokról is jelzéseket ad, amelyek túl vannak az aktuális »elvéken«, s valamiképpen a személyiség mentális háztartásába engednek bepillantani.”*¹⁰

A kritikai életrajz műfajából következően kisebb tér jut a novellaelemzéseknek, és Szajbély nem is áll elő az újraértés igényével, radikálisan új értelmezői szempontokkal, mindent az életútnak rendel alá. Gondolatmenete éppen ezért nem vitatható, a kötetet olvasva ugyanakkor többször felmerül annak kérdése, vajon tényleg annyira elválaszthatatlan-e egymástól élet és alkotás, mint ahogy azt a szerző reflektálja. Ez a probléma azért is mutatkozhat meg élesen, mert a közbevetett elemző részek nem kapcsolódnak szervesen a kötet, Csáth életét nyomonkövető, a kor társadalmi és kulturális viszonyait rekonstruáló részekhez. A szerzői életrajz és a mű ilyen összekapcsolása a megértésben – mint arra Schein Gábor az életrajzok kapcsán rámutat – nem szükségszerű. *„Egy dolog megértése [...] nem feltétlenül a dolog eredetének megértését jelenti.”*¹¹ Valóban annyira nyilvánvaló a novellák „önéletrajzi ihletése”, vagy a teljes életműre vonatkozóan érvényes az, ami a zsenigekre? *„Ma, a naplók és Csáth későbbi munkáinak ismeretében [...] már felismerhető e novellák személyes ihletettsége.”* (57.) Ez a befogadástörténeti probléma persze nemcsak a Csáth-életmű megközelítése kapcsán merül fel: többek között József Attila és Radnóti Miklós verseinek recepciójában is élesen jelen van. Ezt a jelenséget Schein a prosopopeia alakzatához köti: *„[...] az arcadás (és az arcrombolás) allegorikus eljárásai, amelyek az olvasás és a jelentésadás stratégiái között is fontos szerepet kapnak, példászerűen teljesülnek akkor, amikor az olvasáshoz valaki keretet választ, és ilyen keretként legtermészetesebben éppen a szerző kultikus mozzanatokkal átszőtt élettörténeti konstrukciója adódik.”*¹²

E szempont különösen a kései, szenttelen, tárgyilagos hangvételű novellák értelmezését olvasva vitatható. Ha e novellák önéletrajzi ihletése is annyira nyilvánvaló, valóban szükséges, hogy ismerjük Csáth életútját, levelezéseit és naplóját? *„A kései olvasó persze a naplók és a levelezés ismeretében alkalmasint részese lehet a titoknak”* (258.) – ismétli Szajbély azokat a gondolatokat, amelyeket a zsenigek kapcsán megjegyzett. *„Tudhatja például, hogy Csáth és Rajz Sándor medikus korukban együtt laktak, lakásadó nőjük Johanna, szolgálólánya Ida volt. Sőt abban is tudatos játékot fedezhet fel, hogy a novellabéli lakótársat Eleknek hívják, ezt a keresztnévet ugyanis Rajz testvére viselte. És megértheti, hogy a Délutáni álomhoz nem írhatott ajánlást, mert ezzel nem intimitást teremtett volna, hanem leleplezte volna annak az intim kapcsolatnak a problematikuságát, amely Schneider Irénhez fűzte.”* (Uo.) Azon túlmenően, hogy e tudás biografikus tényeket állít a *Délutáni álom* című kötet szövegei mögé, mit ad hozzá azok árnyaltabb megértéséhez? Ebben a kérdésben egyetérttek Bengi Lászlóval abban, hogy az élet és mű összefonódását állító *„[...] közelítésmód éppen a Csáth irodalmi munkáival foglalkozó fejezetekben vezet némiképp felemás eredményre: a művek értelmezéséből időnként pont az a tapasztalat vész el, amely Csáth legsikerültebb szövegeit képes kiszabadítani a szerzőjük tragikus életútja által determinált skatulyából, magyarán az életrajzi olvasat kötöttségéből”*.¹³

10 Uo., 91.

11 Schein, i. m., 966.

12 Uo., 967.

13 BENGI László, *Régimódi korszerűség*, Élet és Irodalom 2020. január 10., 20. Internet: <https://www.es.hu/cikk/2020-01-10/bengi-laszlo/regimodi-korszeruseg.html> (utolsó letöltés ideje: 2020. április 25.).

Szajbély Mihály monográfiája nagyszabású, sok szempontból jelentős munka: elképzelhetetlen lenne nélküle a Csáth-oeuvre kutatása. Egy olyan népszerű, az irodalomtörténetben hosszú időn át partvonalra szorított alkotó esetében, mint amilyen Csáth Géza, különösen fontosak az ilyen, tisztázó igényű, filológiai alapossággal megírt kötetek. A monográfia legnagyobb erénye az, hogy életre kelti hőseit, ezzel – Bengi szavaival élve – felszabadítja a „rarakódott, hozzá társítódott előítéletektől”, és megteremti a továbbgondolás lehetőségét. Noha radikálisan nem festi át a novellákról kialakított képet, diskurzusteremtő lehet.

Magvető, 2019

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap